

Димитър КЕНАНОВ (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България)

ЖИТИЕТО НА СВ. ЙОАН ЛЕСТВИЧНИК В СЛАВЯНСКАТА РЪКОПИСНА И СТАРОПЕЧАТНА ТРАДИЦИЯ

“THE LIFE OF ST. JOHN OF THE LADDER” IN THE SLAVONIC MANUSCRIPT AND EARLY PRINTING TRADITION

St. John of the Ladder (6th–7th c.), an abbot in the Sinai monastery, with grace, insight and personal experience in fasting, wrote “Heavenly Ladder”, one of the most widely read books in the Christian world. It exists in the literary tradition along with the brief biography of John, written by monk Daniel Raitski.

This paper traces and recovers for the first time in its fullness the literary destiny of the hagiographic text. Its Old-Bulgarian Menologe-Reading translation is to be found in the Suprasulski/Retkov collection (10th–11th c.). The Old Preslav Translation (OPT), which is the basic translation of the “Ladder”, belongs to the old Literary School of Preslav. The Edited Old Translation (EOT) of the old John of Athos and/or monk Marko takes us to the age of the Byzantine-Bulgarian hesychast tradition of the 14th century. Around 1371, within the literary circle of St. Euthymius of Tarnovo, a New Bulgarian Translation (NBT) of the “Ladder” was done, where all preceding translations were attached and summarized. Not later than 1421, monk Ephraim of Tzarigrad (Istanbul) added interpretations to the NBT. In this way the “Ladder Interpreted” came into being. In the 17th century Gherman Tulupov prepared three copies of this in the Holy-Trinity Sergieva Lavra. Based on Gherman’s copy of the “Ladder”, the Solovetski scribe Sergei Shelonin prepared the Moscow edition of 1647. In the book “The Lives of the Saints”, the metropolitan bishop Dimitrii Rostovski recreated the biography on the basis of “The Ladder Interpreted”. Also based on NBT St. Paisii Velichkovski (1722–1794) edited the translation of the book “The Ladder”. In 1785 the highly authorized and Russian-adapted translation of D. M. Ulyaninski was printed in Moscow (later reissued in St. Petersburg in 1812, 1817, and in Kiev in 1823, 1836, 1862, 1869).

Keywords: Lives of Saints, hagiography, translation, Greek language, Old-Bulgarian language.

Св. Йоан Лествичник (VI–VII в.), игумен на Синайския манастир, с благодатно озарение и личен постнически опит написва „Небесна Лествица“, една от най-четените книги в християнския свят (Jugewicz 1984: 71–74; Татакџ 1977: 65–70; Флоровский 1933: 179–185; Богдановић 1968; Бухвалд 1984: 215). Той е Моисей, но с по-висока чест от него – изкачвайки трудните духовни

степени на добродетелите, св. Йоан приживе възлиза духом в непристъпната Светлина (1 Тим. 6: 16), която е дом на Бога (Ис. 2: 3). За този изключителен дар свидетелствува житиеписецът Даниил Раитски. Преди него преп. Йоан, игумен на Раитския манастир, в нарочно послание убеждава и подтиква новия синайски боговидец да опише трудния си път към помирението и единението с Бога: **Нашимъ симъ писаниемъ припадаемъ. и твоємъ добродѣтѣланмоу испълненію молимъ сѧ. еже послати намъ ненавыкшимъ, іаже въ бгovidѣніи по древнемоу Иѡуѣсею въ тоижде горѣ видѣлъ еси. іакоже бгoписанныѧ скрижали тобож посланны къ намъ чьстнымъ начрѣтаніемъ, въ поученіе положити новаго Иилѣ. сирѣчь, нинѣ мыслъныхъ егѣптѣнъ, и морѣ житейскаго изшедшихъ. іакоже зѣво въмѣсто жезла бгoгливымъ/ъ/ ти жъзыкомъ въ мѡри чудотворилъ еси, тако и нинѣ да не сподѡбиши молимъ сѧ. полезнаа иночьскомоу житіюу іако великий наставникъ въ истинѣ, безъ лѣности коупно и блгорасждно възвѣсти намъ. еже къ спсєніюу приемшихъ/ъ/, агглаское сїє житіє¹.**

В същия манастир съевременно е съставено Кратко (ἐν ἑλιτομί) житие от монах Даниил, който изяснява превисокото боговидно достойнство: **Ико новоавленнаго нѣкоего Иѡуѣса <...> възхoдитъ/ъ/ бѡ и тѣи къ горѣ. и незаходныи прошедъ мракъ, бгoзнаменъ'н'ое приемлетъ законоположеніе и бгoавленіе. и оумными стопами възхoдимъ/ъ/, словомъ Ижіемъ¹ штверъзаетъ оуста. и дхъ привѣкъ, слово штригнѣ (Пс.44: 2) шт блгаго скровища срѣдечнаго².**

Първият старобългарски превод на Краткото житие за св. Йоан Лествичник е в Супрасълския / Ретковия сборник, за чийто текстови свят проникновена студия написва проф. Иван Добрев (Добрев 1981: 16–38). В наслова няма авторско име: **Житіє прѣпростъ. оѣца Іѡана игоумєна стѣѧ горы Синеискы. іемоу же прирокъ Схoластикъ¹.**

Начало: **Бже оубо которыи ієсть родивыи. добыаго сєго и възскрѣмивыи. прѣжде чрѣноризъства да тако рекъ чoудныи градъ земъныи ієсть. нѣсть же ми потреба глаголати о немъ...** (Северьянов 1904: 272–278; Заимов 1983: 272)³.

За целите на нашето изложение е важно да отбележим съществуването на препис от този превод на житието в славянската ръкописна традиция – в Чети-Миней за месец март от XVI–XVII в. (Чети-Миней 92.2, л. 326а-329б)⁴ Освен разбираемите рускоезични фонетични различия, срещат се няколко редакционни промени: Наречието **стрѣмъ** (κoρίωσ) се заменя със **стрѣтемъ** в изречението: **и тако стрѣмъ оумрѣтивъ сѧ самохотыѣ (273) – И тако стрѣтемъ оумрѣтивъ сѧ самохотію** (л. 327а). Малко по-надолу вм.: **И ієстьствѣнааго ієстьства измѣненѣ имъ бѣхма** се чете: **И ієстьствѣнааго своиства. измѣненоу весма**. Още Сергей Н. Северьянов отбелязва, че думата **имъ** правилно е зачертана в Супрасълския сборник от самия старобългарски книжовник и тази правота е потвърдена от отсъствието на същата лексема в чети-минейния формат на текста. Думата **прѣпладъни** (275) е заместена от **полоудни** (л. 328а), а **дожи** (–oс) (274) – с **даже** и **до** (л. 327б), срещат се морфологични отлики и

словоредни размествания. Вероятният хипербатон⁵ **нѣ на коѣ мѣсто** (275) е „изгладен”: **на нѣкое мѣсто** (л. 328 а). Както подчертава проф. Кирил Мирчев, в Супрасълския сборник вместо епентично л се изписва ъ (Мирчев 1972: 33), а в Чети-Минейя са върнати еловите епентични облици (напр.: **добраго, оуправленїи, доблести**) и по него дори може да се възстановят преписвачески грешки: **жилице** (л. 326 б) вм. **жище** (272). Очевидно е, че от пълната текстология на житието в чети-минейния формат с другите му възможни преписи могат да се черпят ценни данни за историята, старинността на Супрасълския сборник и превода на дометафрастовите книги с житийни четива.

Както писаният от Ретко ръкопис, към Великопреславската книжовна школа се причислява и *основополагащият старобългарски превод* (СПП) от X в. на книгата „Лествица”, където житието е претворено по различен гръкоезичен извод. Можем с основание да твърдим за втори превод на житието, независим от чети-минейния текст: **Данила мниѡа Рафиньскаго. о житїи прѣбнаго отца Иоана ст҃ѣа горы Синаискиа. нарицаемаго Схолоастика. сущаго въ ст҃ѣхъ по истинѣ** ⁶.

Редактираният стар превод (РСП) на атонския старец Йоан и/или монах Марко ни пренася в епохата на византийско-българския исихазъм от XIV в. Освен известния ръкопис-автограф на монах Марко⁷, към РСП на „Лествицата” принадлежат два сборника, които включват и словата на авва Доротей в превод на стареца Йоан: а) Сборник №1054 (РНБ – Санкт Петербург) от сбирката на М. П. Погодин (Лествица РНБ-1054). Почеркът на част от книгата е сходен с Иван-Александровия сборник от 1348 г., писан от тах и свещеноинок Лаврентий; б) Сборник на инок Теодосий, писан през 1364 г. в местността Усте край Търновград (Библиотека на Рилския манастир №3/11) (Лествица Рил. 3/11)⁸. За житието на св. Йоан Лествичник е привлечена гръкоезична редакция, различна по обем от текста, положен в стария преславски превод. В първата сюжетна рубрика въпросът за родното място на светеца (Кенанов 1996: 86–94) е внесен в антиномията: *град земен–град небесен*, който в РСП се назовава веднъж косвено (Фил. 3: 20) и втори път пряко – „Небесен Йерусалим” (Евр. 12: 22). А в текста по Супрасълския сборник Вишният Йерусалим се подразбира само косвено, но в същия изреченски контекст на посланието от св. ап. Павел (Фил. 3: 20). Така е и в житието по СПП на „Лествицата”: **ѡже кѣи приживѣи крѣпкаго.и въспитавѣи предѣ натриженемъ ѡго. да сице рекѣ. достоинѣи⁹ слышанѣа градѣ. ѡго же зѣло оухъщренѣ. и зѣло испытанѣа повѣдати не могу. а иже нынѣ имѣаи. и вѣчною// пишею питаа пречюднаго. проста не вѣдѣ. есть бо и съ нынѣ въ томъ. онѣмъ же свѣтелъ оучитель Павелъ апѣлъ. здѣ нѣкако въписа. ихъ же житїе на небѣхъ есть** (Фил. 3: 20). **насыщаа са чювьствомъ безвѣщнымъ. ненасытнаго. акты разумнаго разумомъ. оумомъ точно радѣа са** (РГБ.10, л.3а-б).

В ръкописа на монах Марко (Гилф.48, л.1а) заглавният текст е разширен, поставен е в правоъгълна рамка, жълтоцветен фон, червени и светлосини букви, растителен орнамент. Върху рамката са вписани кръстният знак и надписът: **IC XC NIKA**. В Погодинския препис (л.3а) над разноцветните заглавни букви стои молитвеният призив: **Ги Іу Хе снѣ вѣіи помози и поспѣши:**~ Нататък се чете: **Житіе въ кратцѣ** (ἐν ἐπιτομῇ (Κλίμαξ 1979: 6)¹⁰) **блаженаго Іωαν̄на игоумена стыж горы Сїнаискыж, нарицаемаго Схолоастика, написавшаго дхувныа скрижали (πλάκας), сирѣчь стжа Дѣствицж. съписа же са житіе се ѿт Данїила инока смѣренаго. блсви ѿче.**

Еже зѣво кто приживыи сего (ἐνευκαμένη τοῦτον/ вар.: τὸν γεννάδα) **крѣпкааго (ἄνδρα) и бжствнаго. и въспитавыи прѣжде постнааго и страдалнааго его житїа градъ/ъ, сѣлѡ оухыщренѣ и испытаннѣ** (ἐπεσκεμμένως τε καὶ ἠκριβωμένως) **повѣдати не могж. а еже нинѣ имѣж и вѣчныж (ἀμβροσία) пишж (τροφή) питаж, великыи апслъ Павелъ зде нѣкако въпиетъ. съвршаетъ (τελεῖ) бо въсѣкои тѣ, въ ѡного неснааго Іерслма. еже црковь прѣвенцемъ есть (Евр. 12: 22). ихъ же житіе рече на несехъ есть (Фил. 3: 20). ѿт его же насыщаж са чювѣствомъ (αἰσθήσει) безвеществнымъ (ἀύλω) ненасытнааго и невидимааго добротож (κάλλη) видѣвъ, акы разоумнаго (νοεῶν) раздмомъ (νοί) оу//момъ (νό) тѣчїа радѣж са** (л. 3а-б). От СПП са заети преводачески решения: „приживыи”, “испытаннѣ повѣдати не могж”, “а еже нинѣ имѣжи вѣчныж пишж”, „акы разоумнаго раздмомъ оумомъ тѣчїа радѣж са” и др.

Срв. Супрасълския (Ретков) сборник:

Еже оубо которыи естѣ родивчїи добїаго сего и въскрѣмивчїи. прѣжде чрѣноризѣства да тако рекж чюднчїи градъ земнчїи естѣ. нѣстѣ же ми потрѣба глаголати о немъ, а еже которыи естѣ нынїа. примчїи. и безбрашнчїимъ брашнчїимъ крѣма (καὶ ἀμβροσία ἐστίασει ἐστιῶσα) чюднчаго сего. то не не вѣдѣ нъ и зѣло вѣдѣ. естѣ бо и тѣ нынїа въ оноу. о немъ же великомъ гласомъ въпиетъ Павелъ глагола. Ихъ же жи/ли/ште на небесехъ естѣ (Фил.3:20). насыштаа брашнчїимъ безвештнчїимъ. ненасыташтааго са и невидимааго Бога. доброты дозѣра. іако разоумнчїимъ оумомъ тѣчїиж дозѣра и чюда са, достоинчїи трюдаъ своихъ дары примчъ (с. 272).

Вероятно около 1371 г. в книжовния кръг на св. Евтимий, (патриарх Търновски от 1375 г.) се извършва нов превод – основна преработка на „Лествицата” (НБП)¹¹, където е обобщен и приложен целият известен дотогава преводачески опит (стар преславски превод (СПП), редактиран стар превод (РСП) на стареца Йоан, преписан и сигурно сверен от монах Марко). За житието на св. Йоан Синайски е предпочетен гръцки извод, близък до използвания извод в преславските преводи на житието (Ретковски и СПП, който е част от „Лествицата”). Има твърди основания да се смята, че книжовникът от Евтимиевия кръг като високо професионален филолог се съобразява с постиженията на двата предишни старобългарски превода.

За нас е много важно да подчертаем прякото, силното *завръщане* към СПП, напр. в началото на житието: „*достоинны слышанїа*”, „*раздмнымь остроумїемь*” и др. Новият превод – преработка е известен по ръкописи от края на XIV век (Рилски манастир. 3/10, Киприанов препис от 1387 г. и др.) (Спространов 1902: 62–64; Райков 1984: 6–8; Мострова 1991: 72)¹². Житийният текст се движи по РСП, но същевременно предлага нови решения, които се изразяват и като връщане към старите преславски преводи: *Житїе въ кратцѣ ѿца Іоанна игоумена стѣа горы Сїнаискыѣ. нареченаго* (срв. СПП, РСП: нарицаемаго) *схолостика, въ стхъ по истинѣ. съписа же са житїе се, ѿт Даниїла инкока смѣренаго Райѡскаго* :~

Бже оубо кто приживый добраго сего и въспитавый прѣжде страдалнаго его житїа. да сице рекж достоинны слышанїа градъ/ земный, зѣло зхушренѣ и испытанны повѣдати не можж. а еже ниѣ имѣжа и нецѣннож пишеж питажи въсечюднаго, не вѣдѣ никако же. есть бо и тѣ ниѣ въ немь, о нем же велегласный зчител славіи zde нѣкако выпїеть. Их¹ же житїе на небсехъ естѣ (Фил. 3: 20), насыщаж са чювствомъ невеществнымъ. ненасытнаго и невидимаго добротож зра іако мысленомъ оумъ оумомъ// тѣчїж радюж са. достоинаа потовъ прїемъ въздаанїа. и болѣзнемъ безболѣзньнжа чьсть еже тамо наслѣдіа ползчивъ. и присно съ онѣми прѣбываж, ихже прочее нога ста на правотѣ (Пс. 25: 12) (Рил. 3/10, л. 5б-6а).

С формата *приживый* *вм. родивый* (Ретков сборник) се заявява обвързаност с РСП и чрез него – със СПП, но с *добраго* (ВМЧ: *добрааго*) и инверсията *градъ/ земный* се предпочита преводът от Ретковия сборник, но вероятно – чрез чети-минееен препис, където има епентично л. Както в използвания гръкоезичен извод и за разлика от РСП, избягнати са прякото именуване *ѿного небснааго Іерслма* и разширеното апостолско изяснение (Евр. 12: 22): *еже црковъ прѣвенцемъ естѣ* (за РСП вж. горе Пог. 1054). Много по-ярко от Ретковия текст е открито разделянето на епитетите (предимно причастия) от определяемото *градъ* по силата на реторическата фигура *ἀποστόσις*: *приживый<...>и въспитавый, <...>достоинны слышанїа градъ/ земный*. В РСП отсъства определението *достоинны*, което пряко е заето от СПП редом със *слышанїа*¹³. Възможно е въздействие на НБП при непрякото въвеждане на „Вишно Отечество/ Горен Йерусалим” в „Житие на св. Иван (Йоан) Рилски” от Патриарх Евтимий: *блма ж/ε/ прѣд’реч/ε/ннаа въсѣ дволъ оставлѣ гворнемъ внимаше отечѣствъ свободномъ и безвѣдномъ и тврѣдомъ* (Иванов 1931: 371)¹⁴. В руските преписи на Киприановата „Лествица” се наблюдава интересно явление – в НБП на житието се слагат прибавки, заети от РСП на житието, по РСП са възстановени липсващите предисловия (второ и първо) (Кенанов 2008а: 176–179).

Върху основата на новия български (Евтимиев) превод¹⁵ на книгата „Лествица” от св. Йоан Синайски не по-късно от 1421 г. благодарение на

„трудолюбезния“ цариградски *инок Ефрем* се появява „Лествица Тълковна“¹⁶. В Свято-Троицката Сергиева Лавра през 1630 г. известният съставител на Чети-Минеи *Герман Тулунов* преписва житието на преп. Йоан Лествичник с 12 тълкувания в сборник с четива за месец март (Чети-Минеи 675: л.139 б-144 а; Поньрко 1992: 198)¹⁷. За Германови автографи могат да се смятат два пълни преписа на „Лествица Тълковна“¹⁸.

Изглежда по Германовия труд соловецкият книжовник *Сергей Шелонин* подготвя старопечатното московско издание от 1647 година¹⁹. За текстокритическия си подход издателите дават ценни вести в Послесловието (л.309а-311б). Тяхната мисия е да се изпълни повелята на цар Алексей Михайлович: **Исправити сеа дшеполезныа и плачевныа книги, трѣды и списанїа бгодарованнаго разѣма, всепрѣнаго и бгноснаго оца нашего, общаго зчтла и наставника Іоанна, глаю же Лѣствичника** (л. 309б). Заедно със самоунизителните формули за израз на благочестиво смирение (за **скоудость гроубости оума нашего**) се настоява читателите да поправят погрешенията и да не кълнат, тъй като и те са подобострастни (**и вы подлежите подобострастїемъ**). Вероятно за обясняване на предполагаемите грешки в Послесловието се отбелязват редакторските впечатления за различията („несъгласието“) в предварително събраните преводи и преписи на книгата „Лествица“, в придружаващите ги тълкувания: **еще же ва, хрѣтоименитомъ достоанїю, и ш семъ не неизвѣстнѣ боуди, іако не мали преводы сеа стыа книги Лествицы, к' тисненїю печатнаго дѣла собрани. еще же и самаа та книга Лествица. иже въ Црѣ градѣ с'писа са инокомъ трѣдолюбезнымъ бфремомъ, во обители Престыа Влѣцы нашеа Бцы Иперивлепто. въ лѣто зцкѣ-е (6929, т.е. 1421 г.); но вси несогласїемъ дрѣга дрѣззеи въ немалѣ согласоуютъ, иже въ сеи напредѣ, то въ дрѣззи назади в' преносѣ реченїа словесъ, и не по радѣ. и не точїю же се, но и в' соущихъ рѣчѣ и въ толкованїихъ многа не сходат са. но не не назирахомъ бо въ цреградскѣю правленїа ради реченїи. зане баше в' преводѣ крѣпчашѣи прочїи, а не радѣ. и ш семъ да никто же на ны поречетъ, іакѣ дрѣга дрѣззи книга не согласоуетъ, не нами бо сїе, но шт преже насъ// бывши, паче же еже во грецѣхъ преводы съ переводами несогласоующе са.**

За подобни явления и при други книги от миналото се привежда признание на преп. Никон Черногорец: **Ѳ и еще в' древнїи лѣтѣ, іакоже глетъ прѣбныи оцъ Никонъ Черныа горы вторыа своеа книги, в' первѣ слове, сице. Потребно же есть вѣдати, іакѣ иже из' начала соущаа братїа со мною с'вѣдатъ, іакѣ различни типики, стоудїискїа же и іерлїмскїа собрѣ и прочтох', и не согласиша са єдинъ къ дрѣгомъ, ниже стоудїискїи, съ дрѣугимъ стоудїискїи. ни іерлїмскїи съ дрѣгимъ іерлїмскїи. и в' сихъ оубѣ недооумѣвъ. испытав' же разоумныи и древнїи и вѣдѣнїе таковымъ имоущїи, іакѣ множайше шт еже и искоусныи быти имъ во обители прѣнаго оца нашего Савы (С)щеннаго во Іеросалїмѣ, въ**

црковначальни же строительны службы, даже и до самаго игуменскаго прѣтѣла дошедши. имѣа оубо ш сихъ раздѣлъ же и совѣсть, попекохъ са ш древнѣмъ иерусалимскомъ. Сице оубо глаголетъ прѣбныи оцъ Никонъ. По семоу дѣлу и в прочи познаваемъ, такоже и сами ныне зримъ несходство (л. 31а-б).

Както сам споделя в своята автобиография (*Повѣсть о святѣмъ соборѣ...*)²⁰, до книгата „Лествица” св. Паисий Величковски (1722–1794 г.) за първи път се докосва като послушник в Любечския манастир край река Днепър. Игуменът му поставя за послушание длъжността на келар – да раздава на готвачите хранителни продукти. А за обновително изграждане на вътрешния духовен живот му заръчва да чете прилежно, с внимание св. Йоан Лествичник – *наставлани са на святое послѣшаніе, и на всякое дѣло благое* (31). В предоставения за прочит ръкопис авторският текст е преподреден в извлечения и парафрази на 70 поучения (*расположеннѣю на семьдесят поученіи*)²¹. Още при осмислянето на първите страници жадуващият за благодатно наставничество Паисий прозрява, че чете синергийно, богоносно откровение, което осветлява търсения от послушника път на духовно израстване във вярата: *бгда же прочтохъ штъ неа малѣ часть, толь оуслади са дѣша моа штъ словесъ богоноснаго сегѣ отца, благодати дѣха пресватаго исполненныхъ*. Предполагайки, че в друг манастир едва ли ще намери книгата, Паисий започва да подготвя препис при големи неудобства в безмълвието на нощите²².

След години в Света гора Атонска, вече в достойнството си на велик старец, преп. Паисий Величковски изгражда преводаческа школа. Той намира време и за настолното монашеско ръководство на св. Йоан Лествичник. Както и в другите си книжовни трудове, Паисий Величковски издирва гръцко издание и старобългарски преводи, в случая – сверява новия български Евтимиев превод-редакция (НБП) на „Лествицата” с гръцката „Лествица” (вероятно – S. Patris Joannis Climaci opera omnia. Ed. Matthäus Rader. Paris 1633) и оставя името си на славянски книжовник, който като своите предшественици спазва *принципа на традиционализма* при преводи на свещени, боговъдъхновени книги – не се пристъпва към изцяло нов превод, когато съществуват предходни преводи, несвършени като човешко изпълнение, но благодатни по въдъхновение²³. По Паисиевата версия от преп. Амвросий Оптински в Козелската Оптина пустиня е подготвен и през 1862 г. е издаден руски превод (Прохоров 1989: 9–17), който се преиздава многократно до днес. Запазена е живата връзка с атонско-търновския НБП – достатъчно е да се прочете адресатния текст на Йоан, игумен Раитски, в посланието му до синайския игумен Йоан Лествичник: „Вышеестественному и равноангельному отцу отцев и превосходнейшему учителю грешный Раифский игумен желает радоваться о Господе” (Лествица 1999: 13). Срв. в НБП: *Вышеестественномъ и равноагганомъ шцоу шцемъ и шчителю прѣизыщномоу грѣшныи Іоаннъ Раифскыи игуменъ, о*

Ги радовати са²⁴. При Паисий Величковски: **Вышеестественнѣишемъ и равноаггланомъ оцъ оцъ и оучителю пресѣланомъ, грѣшныи Раиѣскии игъменъ ѿ Гдѣ радовати са** (Лествица РГБ-193: л. 7а).

В метафразираните „Жития на светиите” по НБП на книгата „Лествица” с тълкувания св. *Димитрий Ростовски* (1651–1709 г.) претворява житието на св. Йоан Лествичник. В квадратни скоби ростовският митрополит поставя авторските си добавки. Първото издание на третата книга (март, април, май”) излиза през 1700 г. в Киево-Печерската лавра. През 1759 г. в Москва се появява синодално издание, което след това вече се препечатва без изменения²⁵. Ето началото по Киево-Печерското издание на третата книга от 1764 г.: **Каа страна и градъ сего доблественнаго подвижника Іѡанна прѣбнаго прежде постническихъ егѡ подвиговъ въ возрастѣ и воспитанѣ, извѣстнѡ повѣдати не могъ, (глетъ Даниилъ монахъ житѣа сегоу списатель) которое же ннѣ того Бжественнаго и пречѣднаго мѣжа иматъ въ себѣ мѣсто, и безсмертныа пици сладостми питаеть, неизвѣстенъ есмь. Въ тои бо нынѣ онъ шбрѣтаеть са странѣ, ѡ неи же велегласныи славїи Павелъ стын вопїеть: наше житїе на небѣхъ есть** (Фил. 3:22). **идѣже невещественнымъ чѣвствомъ, съ неизреченною сладостїю, неисчерпаемагѡ блага насытнѡ насыщаа са, достѡиннаа потѡвъ своихъ прїемлетъ въздаанїа, и волѣзнемъ безболѣзненнѣю честь, наслѣдствѣа небное црство со оными, и хже нога ста на правотѣ** (Пс. 25:12) (л. 168б). Тук накрая, вместо **наслѣдѣа полѣчивъ**, както е в НБП, св. Димитрий Ростовски предпочита пряко да изрече подразбиращия се подтекстов смисъл: **наслѣдствѣа небное црство**.

За пълнотата на духовното битие в *Града на Бога живия* (Евр. 12:22) се загатва с мотива за невеществената и нетленната духовна храна – по НБП: **И нетлѣннож пишеж питажи** (καὶ ἀμβροσίᾳ τρυφῆ ἑστῆωσαν) <...> **насыщаа са чювствомъ невеществнымъ. ненасытнаго** (ἔνθα κορεννόμενος αἰσθήσει ἄύλω τὸν ἀκόρεστον) **и невидимаго добротож зра** **яко мысленомъ оумъ оумомъ тѣчїж радѡуж са. достѡиннаа потѡвъ прїемъ въздаанїа** (Рил.3/10, л.5б)²⁶. В първото словосъчетание определението **нетлѣннож** е заменено от св. Димитрий Ростовски с **безсмертныа**, което в известен смисъл подменя и дори преизтълкува духовното (християнското) значение на **нетлѣннож** и гръцкото му съответствие ἀμβροσίᾳ (срв. в митологията: *амброзия* – напитка на божествата в Олимп): **и безсмертныа**²⁷ **пици сладостми питаеть** <...> **идѣже невещественнымъ чѣвствомъ, съ неизреченною сладостїю, неисчерпаемагѡ блага насытнѡ насыщаа**. Тук след **насытнѡ / ненасытнаго** в НБП се изразява убеждение за честта – **въздаание** на светиите в Небесния Йерусалим да се приобщават по причастност, и да зрят, да гледат с око то духовно на ума (*умозрение*, θεωρία) красотата (**доброта-та**), на непристъпната по същност Светлина (Йоан. 1: 7–10). Димитрий Ростовски префразира разсъждението, но го премества на друго място, там, където замонашването като събитие се изказва чрез образна вертикала – тялото си св. Йоан възнася на планината

Синай, а душата си – в дома на Бога (на ^ѿнѣнѣа горѣ възнесѣ. Рил.3/10,л.ба): Тѣло оубо на Сѣнаискѣю, дѣшѣ же на нѣнѣю горѣ вознесе. видимымъ высоты горскѣа мѣстомъ на высотѣ нѣнѣприближаа са, и невидимаго оумомъ зра Бга. Приведената в действие реторическа фигура *ἀποστὰσις* отделя съгласуваното определение (невидимаго) от определяемото (Бга) и така на стилистическо равнище се постига необходимата величествена възвишеност, с която се въвежда името Божие.

В завършека на житието св. Йоан Лествичник е възхвален за „новоявил се Моисей”, за нов боговидец, който духом встъпва в „невходимия мрак” на боговидението, т.е. по причастност се приобщава към Светлината Божия, за да получи от Бога скрижали, написани на сърцето, т.е. книгата „Лествица” за извървените от него 30 стъпала. От тях с 10 степени става освобождаване от страстите и 20 стъпала са практически добродетели, по които се извървява пътят от земята към Небето. Скрижалите съчетават и съединяват две равнища – наставления за „външен” добродетелен живот, чрез който се постига *вътрешно* духовно прозрение за Бога (бговидѣтелнаа, θεωρητικῶ). Тогава духовно преобразената душа става око, съзерцаващо по съпричастност безпределната, несътворената Светлина Божия и Слава, Красота и Благодат: Срв. в НБП: **И**ко новоявлен/н/а нѣкоего **М**оусеа, <...> нж и приближает са къ горѣ и тѣ и въ невѣходимыи вѣшед/ъ/ мракѣ. бговѣображен/н/ое прѣметѣ (δέχεται) оумными възводимъ степенми законоположеніе и бговидѣніе. и словѣ бжїю штверзаетъ оуста и дхъ привлѣче. и штрѣгнж слово. и словеса блага шт благаго скровища срдчаго. и скончеваеть видимаго (ὄρωμένου) житїа конецъ. въ наставленїи иилѣтскыѣ мнїх. едїнѣмъ тѣчїж непод/о/бенѣ **М**оуседъ бивѣ. въ Іерсальмъ горнїи вѣходомъ. іакоже шнѣ долнѣго нѣкако не полѣчи. <...> шт горы Сѣнаискыѣ (ἐκ τοῦ Σιναιῶν ὄρους) къ намъ новыи сѣ бговидецѣ, помысломъ съшед, показа нам и тѣ бгописан/н/ыа сїж (αὐτοῦ) скрижали вѣнѣ адѣ оубо дѣлателнаа вънатрѣ адѣоу же бговидѣтелнаа имащж штверженїа глаща сице (Рил.3/10, л.9а-б).

При митрополит Димитрий Ростовски има ред интересни особености в префразирането на горните откъси. Уточнява се различието между новозаветния Моисей (Йоан Лествичник), който влиза в Горния Йерусалим и ветхозаветния Моисей, който не достига Обетованата земя и земния град Йерусалим (не полѣчи тѣломъ Долнагѣ). В скрижалите на сърцето с прѣста Божи са записани Лествичните словеса: перстомъ Бжїимъ [на скрижалѣ срѣца (2 Кор. 3:3)] написаныи прѣа законъ <...> бгописанныа скрижали, [книги дѣствица нарицаемыа] ²⁸. Наблюдаваме запазване и дори усилване на реторическата фигура *ἀποστὰσις* (оумными <...> степенми), смяна на епитета невѣходимыи към мракъ с незаходимыи (Йоан. 1: 5) и допълнителното пояснение: недовѣдѣніа Бга. Богословски правилно е тълкуванието за благодатното „грабване” духом (дхѣомъ пристѣпи) в дома на Бога и завръщането оттам, което се осъществява

при праведниците и светиите в земния им живот (при св. Йоан Богослов – когато написва книгата „Откровение“, при св. ап. Павел – когато бива взет на третото небе (2 Кор. 12: 2), при св. Антоний Велики (Кенанов 2002: 25–26), св. Йоан Лествичник, св. Теодосий Търновски²⁹, св. Евтимий, патриарх Търновски³⁰ и т.н.). Когато си отива от този свят, душата на праведника влиза заслужено в Горния Йерусалим. Затова и **Иоаннъ** (Лествичник) въ Горній Иерлѣимъ дѣшею вниде: **И**кѡ новоавлѣннаго нѣкоего **Ииуѣсеа**, <...> ближеа къ горѣ Бжїеи дѡмъ пристѣпи, и въ незаходимый мракъ [недовѣдѣнїа Бга] вшедши Бгопомышленми, и оумными на лѣствицѣ нбнїю возведши са степенми перстомъ Бжїимъ [на скрижалѣ срѣца] написаныи прїа законъ. и словѣ Бжїю штверзе оуста, и привлече дѡхъ. и шт благаго сокровища сердца своего отрыгнѣлъ словеса благаа. <...> Таже на скончанїе временнаго сегѡ житїа прїиде, добрѣ наставивъ своа дѡховныа Иسرائатаны во единомъ точїю неподоенъ бысть **Ииуѣсею**, іакѡ **Иоаннъ** въ Горній Иерлѣимъ дѣшею вниде, **Ииуѣсеи** же невѣдомѡ какѡ не полѣчи тѣломъ Долнаго. <...> шт горы Сїнаискїа къ намъ, іакѡ новыи Бговидецъ сниде, и показа намъ своа Бгописанныа скрижали, [книги лѣствица нарицаемыа] въ нихъ же зримаа писмена трѣдѣ подчаютъ, сила же въ сложенныхъ писменахъ раздѣваа на Бговидѣнїе наставляеть (л. 170б-171а).

В Москва през 1785 г. е напечатан силно авторизиран и русифициран превод на *Дмитрий М. Улянински*, който е преиздаван в Санкт-Петербург през 1812, 1817 г. и в Киев – 1823, 1836, 1862, 1869 г. (Данните са по Г. М. Прохоров). Книгата се открива с житието на св. Йоан Лествичник по текст, който възхожда към НБП въпреки метафрастичния уклон на преводача. Авторизацията променя и заглавието: **Житїе и похвала прѣбнаго оца нашего Иоанна лѣствичника**.

Начало: Какои достопамятныи градъ мѡжа сего, прежде воспрїатїа имъ, да сице рекѣ, доблественныхъ егѡ подвиговъ, воспѣстѣствовалъ и воспиталъ, ш томъ ничегѡ извѣстнаго и точнаго сказати не могѣ; кое же всечѣднаго онаго подвижника имѣеть нынѣ мѣсто, и коею бжѣстvenною пищею питаетъ, сїе совершенно знаю, пребываетъ бо нынѣ онъ тои странѣ, ш ktorои громогласнїиши славїи (Павелъ) поеть сице восклицая: **И**хъже житїе на нбсѣхъ есть (Жїї. г. ѣ к.). Гдѣ невещественнымъ чѣвствомъ, то есть, единымъ раздѣломъ, ненасытнѡ и невидимѡ насыщаетъ са и наслаждаетъ са доброты, оумъ егѡ оувеселяющїа, прїавъ достоиное потѡвъ своихъ возмездїе, и волѣземъ безволѣзненїю почестъ, и тамѡ полѣчивъ црѣтвїа наслѣдїе, есть и всегда бѣдетъ кѣпнѡ съ тѣми, **И**хъ же нога ста на правотѣ (ѡѣ кѣ. ѣ. вѣ.) (Лествица 1785: л. 1а).

За преводаческия почерк на Д. Улянински е обичайно да пояснява богословски понятия. Горе той добавя към невещественнымъ чѣвствомъ: **то есть, единымъ раздѣломъ**. Разяснението възхожда към тълкувателен текст за чювьство дѡхвное – бговидѣнїе оумное есть, раздѣмъ естественнїи³¹. По-нататък за мысленныхъ нашихъ отроковицъ се казва: **то есть страсти**. И в ключовия

текст за приетия в Божията светлина Йоан Синайски има добавъчен елемент (непостижимости): Ибо и онъ, якоже Ишусеи, к горѣ приближил сѧ, и въ незаходимый мракъ непостижимости Бжїеи вшедши, и оумными на высотѣ возведши сѧ степенми, б҃гоначертанныи законъ мыслїю прїдѧлъ, и словѣ Бжїїо штверзѣ оуста своѧ, и привлекъ дх҃ъ, и шт благого сокровища сердца своего штрыгнѧлъ (Пс. 44: 2) словеса благаа. Уместни разширения са сложени в самия край на житието – за скрижалите, за външното (деятелно) и вътрешното (духовно, умозрително) предназначение на книгата „Лествица“, за обосноваването на принципа за краткост на житийното повествование: Яки новии Б҃говидецъ оумомъ своимъ сошелъ, и обавилъ намъ Б҃гописанныа скрижали, то есть, книгѣ называемѣю Лѣствица, въ неиже писмена зримаа дѣламъ подчають, а сила въ писменахъ раздѣваемѣа Б҃говидѣнїю наставляеть. Такъ премногїе егѡ подвиги ѧ вкратцѣ шписати покѣсил сѧ: понеже и риторы любать въ повѣствованїи краткостъ...³².

Както Сергей Шелонин, св. Паисий Величковски, св. Димитрий Ростовски, здраво на старобългарския преводачески опит е опрян и Дмитрий М. Улянински. Той подготвя и издава превода на книгата „Небесна Лествица“ от преп. Йоан Синайски с неговото житие в навечерието на Новото време, в което решителен превес взема светското, недуховното начало в литературата. И все пак в православния славянски свят не бива погасена светлината от словото на синайския монашески наставник – през XIX в. се правят преиздания на Улянинския труд, изготвят се руски преводи (оптинските старци Амвросий, Макарий, архим. Агапит), през 1982 г. е отпечатан е български превод на Нюйорския митрополит Йосиф. В основата на всички тези духовни търсения на пътища към лествичните скрижали продължава да стои основополагащият преводачески подвиг на книжовниците от Плиска, Велики Преслав, Атон и Търновград.

БЕЛЕЖКИ

¹ Лествица РНБ-1054: (нататък в текста: Пог.1054), л. 76. Подробен текстологически анализ на славянските ръкописи с поученията на преп. Йоан Лествичник вж. Попова 2010. За старобългарския превод вж.: Мострова 1991: 78; Василева 2002. Райтската обител се намирала край залив на Червено море, в Елим, където израилтяните са намерили 70 палми и 12 извора (Иzx. 15: 27). Цит. по Лествица 1999: 314.

² Лествица РНБ-1054: (нататък в текста: Пог.1054), л. 7а.

³ Нататък в скоби се дават само страниците от изданието. За преводаческото изкуство в ръкописа вж. Милев 1980: 51–59.

⁴ Текста вж. в Кенанов 2011: 169–181.

⁵ Срв. обобщението на проф. Александър Милев: „По правило хипербатоните в гръцки език се отбягват от преводача в съгласие с духа на старобългарския език“ (Милев 1980: 59).

⁶ Лествица РГБ-10 (нататък в текста: РГБ.10): л. 3а.

⁷ Лествица РНБ-48 (нататък в текста: Гилф.48): л. 19б; вж.: Кенанов 1999: 282–283; срв. Христова 1984: 50–56.

⁸ Вж.: Райков 1984: 6–7; Кенанов 1999: 283–284. Липсва първият лист на житието и текстът започва от: **пѧжчнославноѧ пѧвицѧ тѧщеславіѧ ѡмори**. За други преписи вж. Мострова 1991: 71.

⁹ Над реда: ѡ.

¹⁰ По ръкописи от атонския манастир „Св. Дионисий” книгата е издадена от пустинник Софроний за първи път през 1883 г. Всички цитати на гръцки език, освен по Ретковия сборник, са по това издание. Новогръцки превод прави архим. Игнатий (15-о изд.) (Κλίμαξ 2002); вж. ВНГ - II, 15-16.

¹¹ Срв. Мострова 1991: 72.

¹² Този превод е в Чети-Минеите (ВМЧ) на руския митрополит Макарий, разпространяван е във Великото княжество Литовско. – Вж. издадената „Лествица” по ВМЧ: Лествица ВМЧ 2001; Кенанов 2004: 181–185; Каткуте 2005: 160–161.

¹³ *Приложение*. Примери за взаимоотношенията между старобългарските преводи на житието за препод. Йоан Лествичник: а) Преводачески решения от СПП, запазени в РСП: **приживьи; зѣло оухыщренѣ и испытаниѣ повѣдати не мож. а иже нишѣ имѣж и вѣчныя пишж питаж** (НБП запазва **приживьи** и следващия откъс, но в края променя: **зѣло <...> негѣннож пишеж питажи**); РСП: **акы разоумнаго разѡмомъ оумомъ тѣчѣа радѡж са** (НБП: **іако мысленомѡ оумѡ...**). б) НБП отразява РСП, но се ръководи по друг гръцки извод. В отделни моменти заема пряко от СПП: **въ стхъ по истинѣ; да сице рекж достойны слышанїѧ град; блаженны видимымъ; разѡмнымъ острооумїемъ; имащж ѡтверженїѧ, глаща сице**. в) НБП превод познава Ретковия превод на житието (вероятно – по чети-минеев препис с епентично л) и предлага негови решения: **доблаго сего; град земныи**. г) РСП също заема от Ретковия превод: **игоумена стыж горы Сїнаискыж; невидимааго доброгж** и го предава на НБП. д) При заемането се извършват стилистически промени под въздействието на гръцките изводи – от предполагаемо избягване на инверсии до художествено по функция усложняване на словоредата. Ретков сборник: **приведе са самъ іако нѣкаа чиста самоизвольна жрѣтва** (θυσίαν εὐάρεστον καὶ δεκτὴν) **къ Великоуоумоу Чистителю**. СПП: **принесе самъ са към Великомоу Чистителю жрѣтвоу**. РСП: **іакоже нѣкжа непорочнж и благоприжтнж жрѣтвж къ Великому ѡценникѡ**. НБП: **іакоже нѣкжа непорочнж и благоприжтнж Великому ѡценникѡ жрѣтвж** (ὄσπερ τι ἀκίβηλον καὶ ἐθελόθυτον τῷ Μεγάλῳ Ὑερεὶ θῦμα). е) В СПП се пази гръцки облик на лично име: **Исакиос**. НБП – по Лествица Рил. 3/10.

¹⁴ В съгласие с реторическия принцип за уместност на речта (πρέπον), когато рилският пустинник отговаря на зададените му от любопитните пастири въпроси (**кто и откъдѡ** и **кѡимъ образомъ сѣ/мо прїиде<...>**), **житїе же твое и отчѣство откъдѡ**), вече не чрез подтекста, а пряко се дава името на града в Небесното Отечество: **Иое житїе по апелѡ, на несехъ есть** (Фил. 3: 20). **откъдѡ же Спителѣ чаж<...> отчѣство же Вышній Иерѣлимъ**. **а иже зде мене отчѣство възпитавшее** и **градъ/ъ, не ваше есть разѡмѣти** (с. 375).

¹⁵ За стария преславски превод (СПП), редактирания стар превод (РСП) и новия превод (НБП) вж.: Мострова 1991: 70–90; Василева 2002.

¹⁶ От възпроизвежданата в преписи приписка на Евсевий-Ефрем става ясно, че е монах от манастира „Пресвета Богородица Иперивлепто” в Цариград. – Вж. Прохоров 1989: 9–17. На „Лествица Тълковна” се опира йеросхимонах Спиридон в своето

„Поучение о умном делании”. Текста вж. в: Райков 1990: 8–9; Kotyk 2001: 368–369; срв. Кенанов 2008: 99–101. За Спиридоновия ръкопис вж. още Дуйчев 1987: 81–85.

¹⁷ Подробно вж. Кенанов 2009: 43–57.

¹⁸ Първият ръкопис е Лествица РГБ-37. Срв.: *Леонид* 1887: 132–133. Още един автограф на Герман Тулупов се пази в Библиотеката на Соловецкия манастир – „Лествица Тълковна”, №282/302 („четлив бързопис”, 4о), завършена през 1601 г. – твърди се в приписка (л. 333б) и е сред книгите на митрополит Исидор, както се известява на началния лист: „Книга Иоанна писателя Лѣствицѣ митрополита Исидора”. Интересно е, че в още една повтаряща се по уредба и съдържание „Лествица Тълковна” от Соловецкия манастир (№297/317) съвпада и отбелязаната година на написването – 7109 (=1601) (Порфирьев 1881: 338–339). Тук ръкопис 282/302 не е свързан с Герман Тулупов. Днес: РНБ – Санкт Петербург (Русия).

¹⁹ Прибавка на Герман Тулупов е думата **Возданіе** в заглавката на посланието от св. Йоан Лествичник до Йоан Райтски. Същата словоформа е в печатния облик на книгата. Лествица 1647: л. 2а. РНБ – Санкт-Петербург, Отдел за старопечатни книги. III.2.2 а. В този екземпляр на първия лист има приписка: „Cathedra episcopatis Czernihowiensis”. Бележки има и на л. 33 а. През 1785 г. тази книга е преиздадена във Варшава от старообрядците. Срв.: Прохоров 1989: 9–17 и цит. там статия на Николаев 1993: 277–283. И двамата автори, за съжаление, не включват в полезрението си Герман Тулупов.

²⁰ Автобиография ПВ. Цит. се по Tachiaos 1986: 3–91.

²¹ Реална представа за тази версия дава Лествица 248 от Супрасълския манастир (“Сибирски Лествичник”): „Это извлечение и перифраз поучений, входящих в состав Лествицы Йоанна Лествичника; поэтому вместо 30 поучений, здесь их 70 и с другими совершенно заглавиями” (Добрянский 1882: 396–402).

²² **И**къ помышлѣаа мое во обители онѣи до време неѣкоего точію пребываніе, и пакъ изшедиши мѣсто неа негли не обращаю на иноумъ мѣстѣ таковыа книги, оумыслихъ имѣа въ ноши безмолвіе, всегдашнѣа ради пользы дѣши моеа преписати онѣ. Не имѣа же свѣщъ, зане во обители онѣи малю не вси братѣа лѣчиною свѣтатъ, запалаа и азъ лѣчинѣ, иже долгою баше одинаго сажна, и втыкаа въ разсѣлинѣ стѣны, Бога призвавъ на помощь, начахъ преписовати онѣ съ великимъ неѣдобствомъ, дыма ради: не имѣа бо нигде же прохода, низпѣдѣша са въ низъ и наполниша келлію мою. бгда же сѣхощаде и ниже главы моеа, штиюдѣ не можахъ болѣе писати, но штверзахъ окно коморки тоа, и вхощахъ въ великѣ келлію и ждахъ дондеже поднимаше са дымъ горѣ, и вшедѣ въ коморкѣ, затворахъ окно и писахъ, дондеже и паки наполниша са дыма: и такъ на всакѣ ношъ твора, не малое неѣдобество къ дѣлѣ семѣ имѣхъ, послѣжде же стажавъ кандило и вливаа въ не олію, писахъ при немъ мало оудобнѣе, и до изшествіа моего из обители оныа, преписахъ малю большѣю часть книги оныа (30–31).

²³ За преводаческото изкуство на преп. Паисий Величковски подробно вж. Кенанов 1989: 96–109. Препечатка: Кенанов 2007: 138–153. Като изключим като невярно твърдението, че старецът Паисий Величковски превежда от печатната „Лествица” на гръцки език (всъщност по нея се сверява и се пресъставя старобългарският превод), интересни други наблюдения за Паисиевите преводачески глоси (приписки) оставя Н. П. Попов в описанието си на Московската Синодална (Патриаршеска) библиотека: „Иныя приписки дають поводъ думать, что у переводчика подъ руками былъ не одинъ греческий или славянскій списокъ, а цѣлый рядъ различныхъ списковъ. На поляхъ Лѣствицы много

помѣтокъ, свидѣтельствующихъ о большомъ трудѣ, который положенъ на сличеніе славянскаго текста съ греческими рукописями и печатнымъ изданіемъ. При этомъ переводчикъ обнаруживаетъ строгую разборчивость. Напримѣръ, въ одномъ мѣстѣ онъ дѣлаетъ примѣчаніе: „Въ печатной находятся и такія слова (слѣдуютъ выписки), взяты же эти слова изъ другой книги: поэтому я въ переводѣ этихъ словъ и не помѣстилъ, такъ какъ въ другихъ греческихъ и славянскихъ текстахъ этихъ словъ не находится”. Есть примѣчанія, поясняющія ту или иное мѣсто на основаніи иныхъ мѣстъ. <...> До Паисія Величковскаго такого критическаго обращенія съ текстомъ мы не замѣчаемъ ни у одного изъ нашихъ писателей”. Цит. по Четвериковъ 1976: 200–201.

²⁴ Цитира се по „Лествица” от Рилския манастир, №3/10 (*Рил.3/10*), XIV век, л. 1а. – Вж. Спространов 1902: 62,,64; вж. и Кенанов 2008а: 165,,190.

²⁵ Подробно вж. Кенанов 1997: 199–220.

²⁶ Гръцкият текст е по изданието: Κλίμαξ 1979.

²⁷ В началото на ХХ в. с усилията на специално комисия в превод на руски език се обнародват Чети-Минеи, в чиято основа е трудът на митрополит Димитрий Ростовски. Редакторите и преводачите възстановяват думата *нетленна*, както е в НБП: „и питает нетленною пищею” (Чети-Минеи ДР.: V–VI).

²⁸ Правоъгълните скоби са по цитираното старопечатно издание.

²⁹ Патриарх Калист и Митрополит Григорий Цамблак свидетелстват за две благодатни „грабвания” на Небето в земния път на св. Теодосий Търновски. – Вж. Кенанов 2010: 17–19.

³⁰ По Даниил Раитски за книжовните трудове на Патриарх Евтимий в похвалното слово за него Митрополит Григорий Цамблак пише: **Вне видимаго бысть и воутръ невиди/и/мышъ, и неходимыхъ дшею вшедъ/тъ/ сиа бо мракъ назнаменоваетъ. навиче бжственаа таинства**. Цит по Кенанов 2006: 189–203.

³¹ Цит. по Лествица РГБ-37: л. 2а.

³² Срв. Паисий Величковски: **Покрсихъ са оутверждати малѣми множайша. Вѣтѣамъ бо красна естъ краткостъ слова**. Лествица РГБ-193: л.5

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Автобиография ПВ: Автобиография на Паисий Величковски и други творби, XVIII в. Библиотека Российской академии наук (БАН) – Санкт Петербург, сб. на А. И. Яцимирский (№58), 13.3.26.

Лествица РГБ-10: Лествица, 1334 г. Российская государственная библиотека (РГБ) – Москва, ф. 304.І, №10.

Лествица РГБ-193: Лествица Иоанна Лествичника, XIX в. РГБ – Москва, ф. 304.ІІ, №193.

Лествица РНБ-48: Лествица, XIV в. Российская национальная библиотека (РНБ) – Санкт-Петербург, сб. на Ал. Ф. Гилфердинг, №48.

Лествица РНБ-1054: Лествица и слова на авва Доротея, сб. на М. П. Погодин, №1054, XIV век. РНБ – Санкт-Петербург.

Лествица 248: Лествичник, от края на XVIII в. Библиотека на Литовската академия на науките (БЛАН) – Вилнюс, ф. 19, №248.

Лествица 1785: *Лѣствица возводаща на ѿбо.* Москва.

Лествица Рил. 3/11: Лествица от 1364 г. Сборник на инок Теодосий, писан през 1364 г. в местността Усте край Търновград. Библиотека на Рилския манастир №3/11.

Лествица Рил. 3/10: Лествица от XIV век. Библиотека на Рилския манастир, №3/10.

Лествица ВМЧ 2001: Лествица по изданието на руския митрополит Макарий. Monumenta Linguae Slavicae. Dialecti veteris. Fontes et Dissertationes. T. XLV, Freiburg

Лествица РГБ-37: Лествица Тълковна, XVII в. (не по-късно от 13 май 1635 г.). РГБ – Москва, ф. 173. I, №37. Автограф на Герман Тулупов.

Лествица 1647: Лествица. Москва.

Лествица 1999: преп. отца нашего Иоанна, игумена Синайской горы Лествица или Скрижали духовные в русском переводе с алфавитном указателем. Сретенский монастырь, „Троицкое слово”. Краснодар.

Чети-Миней 92.2: Чети-Миней, мес. март, XVI–XVII в. РГБ – Москва, ф. 173. I, № 92.2.

Чети-Миней 675: Чети-Миней, мес. март, полууст., написан през 1630 г. от Герман Тулупов. РГБ – Москва, ф. 304. I, №675.

Чети-Миней ДР: „Жития святых на русском языке, изложенные по руководству Четых-Миней св. Димитрия Ростовского с дополнениями, примечаниями и изображениями святых. Кн. 1(сентябрь), М., 1904, фототипно: М., 1991, с. V-VI (за комисията). Цитатът е по ел. издание: http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/70669/Rostovskiii_-_Zhitiya_Svyatyh_%97_mesyac_.mart.html. Към 08.08.2011 г.

Κλίμαξ 1979: Κλίμαξ Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτου, Ἀθήναι, Αστῆρ.

Κλίμαξ 2002: Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτου, Κλίμαξ. Ἱερά Μονή Παρακλήτου, Ὠρωπός Ἀττικῆς, 2002. <http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/tributes/climax/>. Към 18.01.2011 г.

Κλίμαξ 2002: Ἁγίου κΙωάννου τοῦ Σιναΐτου, Κλίμαξ. Ἱερά Μονή Παρακλήτου, Ὠρωπός Ἀττικῆς, 2002. <http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/tributes/climax/>. Кам 18.01.2011 г.

Богдановић 1968: Богдановић, Дм. Јован Лествичник у византијској и старој српској књижевности. Београд.

Бухвалд 1984: Бухвалд, В., А. Холвег, О. Принц. Речник грчких и латинских писаца антике и средњег века. Београд.

Василева 2002: Василева, Н. Лексиката на Лествицата – преславски и търновски превод. ИК „СТЕНО”.

Добрев 1981: Добрев, Ив. Агиографската реформа на Симеон Метафраст и съставът на Супрасълския сборник. – Старобългарска литература, кн. 10, С., 1981, 16–38.

Добрянский 1882: Добрянский, Ф. Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковно-славянских и русских. Вильна.

Дуйчев 1987: Дуйчев, Ив. Поздние отголоски исихазма в болгарской литературе. – В: Исследования по древней и новой литературе. Л.

Займов 1983: Займов, Й., М. Капалдо. Супрасълски или Ретков сборник. Т. 2. С.

Иванов 1931: Иванов, Й. Български старини из Македония, С., 1931, 1970.

Каткуте 2005: Каткуте, А. Новые переводы Афоно-Търновской школы в Вильнюсских рукописях. – В: Теодосиеви четения. 640 години от успението на преп. Теодосий Търновски. 27 ноември 2003 г., Велико Търново.

Кенанов 1989: Кенанов, Д. Преводаческата школа на св. Паисий Величковски: търсене на истинните славянски книги. – *Palaeobulgarica/ Старобългаристика*, 1989, №1.

Кенанов 1996: Кенанов, Д. Проблемът за родното място на светеца в православната агиография. – В: Свети места на Балканите. Благоевград, 86–94.

Кенанов 1997: Кенанов, Д. Метафрастика. Симеон Метафраст и православната славянска агиография. В. Търново: Издат. „ПИК”.

Кенанов 1999: Кенанов, Д. Евтимиева метафрастика. Път и мисия във времето. Пловдив–Велико Търново: ИК „ЖАНЕТ-45”, Изд. „ПИК”.

Кенанов 2002: Кенанов, Д. Славянска метафрастика (с приложение на жития за св. Сава Сръбски). Пловдив–Велико Търново: ИК „Жанет-45”, Изд. „ПИК”.

Кенанов 2004: Кенанов, Д. Исихасткото книжовно наследство във Вилнюските ръкописни сбирки. – В: Сборник в чест на проф. д.ф.н. Георги Данчев. Материали от Международна научна конференция, Велико Търново, 13–14 декември 2002 година. В. Търново.

Кенанов 2006: Кенанов, Д. Патриарх Евтимий и „исправление божественыхъ книгъ духовныхъ”. – В: Българска филологическа медиевистика. Научни изследвания в чест на проф. д.ф.н. Иван Харалампиев. Велико Търново, 2006, 189–203. – <<http://www.uni-vt.bg/1/?zid=146&page=2839>> Към 09.08.2011.

Кенанов 2007: Кенанов, Д. Българистични простори. Пловдив–Велико Търново: ИК „ЖАНЕТ-45”, Изд. „ПИК”.

Кенанов 2008: Кенанов, Д. Герман Тулупов и „Лествица Тълковна”. – В: Славистични проучвания. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий”, 91–113.

Кенанов 2008а: Кенанов, Д. Митрополит Киприан и новият Евтимиев превод на „Лествицата”. В: Киприанови четения, Велико Търново, 2008. Разширен вариант на тази статия и други студии вж. на страницата на НИЦ „Търновска книжовна школа” от сайта на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий” – <<http://www.uni-vt.bg/1/?id=46&lid=1>> Към 08.09.2011.

Кенанов 2009: Кенанов, Д. Герман Тулупов и старобългарската книжовна традиция. Житие на св. Йоан Лествичник. – В: Добро слово дати. Славистични изследвания, посветени на 65-годишния юбилей на доц. д-р Лила Мончева. Шумен: УИ, 43–57.

Кенанов 2010: Кенанов, Д. Крилатият въздухоходец Теодосий Търновски. В. Търново.

Кенанов 2011: Кенанов, Д. За „скитащите” текстове от Супрасълския Ретков сборник. – Проглас. Издание на Филологическия факултет при ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”, кн.1. В. Търново, 169–181. – <<http://www.uni-vt.bg/1/?page=5274>> Към 09.08.2011.

Леонид 1887: *Леонид*, архим. Сведения о славянских рукописях, поступивших из книгохранилища св. Троицкой Сергиевой лавры в библиотеку Троицкой духовной семинарии в 1747 г. (ныне находящихся в библиотеке Московской духовной академии). Вып.2, М.

Милев 1980: Милев, Ал. Старобългарският превод на Супрасълския сборник. – В: Проучвания върху Супрасълския сборник. БАН, С., 51–59.

Мирчев 1972: Мирчев, К. Старобългарски език. Кратък граматичен очерк. С.: НИ.

Мострова 1991: Мострова, Т. Към въпроса за Лествицата в славянската ръкописна традиция. – *Palaeobulgarica / Старобългаристика*, №3, 70–90.

Николаев 1993: Николаев, Н. И. Об источниках московского издания Лествицы 1647 г. – Труды Отдела древнерусской литературы, т. 48. СПб.

Поньрко 1992: Поньрко, Н. В. Герман. – В: Словарь книжников и книжности Древней Руси. Вып. 3 (XVII в.), ч. I. А-З, СПб.

Попова 2010: Попова Т. Г. Славянская рукописная традиция Лествицы Иоанна Синайского. Монография. Северодвинск.

Порфирьев 1881: [Порфирьев И. Я., Вадковский А. В., Красносельцев Н. Ф.]. Описание рукописей Соловецкого монастыря, находящихся в библиотеке Казанской Духовной Академии, ч. 1. Казань.

Прохоров 1989: Прохоров, Г. М. „Лествица” Иоанна Синайского. – В: Словарь книжников и книжности Древней Руси. Вып. 2 (втор. полов. XIV–XVI в.), ч. 2. Ленинград: Изд. „Наука”.

Райков 1984: Райков, Б. Книжовни връзки между Търново и Рилския манастир през Средновековието. – Старобългарска литература. Кн. 15, С., 1984.

Райков 1990: Райков, Б. Неизвестен ръкопис на българския историограф Спиридон в архива на акад. Иван Дуйчев. – Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски”. Научен център за славяновизантийски проучвания „Иван Дуйчев”. Т. I. С., 1987, С., 1990. Приложение. Фототипно изд. на ръкописа.

Северьянов 1904: Северьянов, С. Супрасльская рукопись. Памятники старославянского языка. Т. II, вып. 1, СПб.

Спространов 1902: Спространов, Е. Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир. С.

Флоровский 1933: Флоровский, прот. Георгий. Восточные отцы V–VIII веков. Париж, 1933, М., 1992.

Христова 1984: Христова, Б. Монах Марко – неизвестен български книжовник и преводач от XIV век. – *Palaeobulgarica / Старобългаристика*, 1984, №3.

Четвериков 1976: Четвериковъ, прот. Сергій. Изъ истории православнаго монашества. Молдавскій старецъ Паисій Величковскій, его жизнь, учение и влияние на православное монашество. YMCA-PRESS, Paris.

Татакѣ 1977: Татакѣ, В. N. ‘Η βυζαντινή φιλοσοφία, Αθήνα.

Kotyк 2001: Kotyk, B. Zabytki związane ze szkołą a filologiczno-hezychastyczną Paisjusza Wieliczkowskiego w Bibliotece Narodowej im. św. św. Cyryla i Metodego oraz w Centrum im. I. Dujczewa w Sofii. – *Krakowsko – Wileńskie studia slawistyczne. Seria poświęcona starożytnościom słowiańskim*. T. 3. Kraków, 368–369.

Jurewicz 1984: Jurewicz, Okt. Historia literatury byzantyńskiej. Wrocław.

Tachiaos 1986: Tachiaos, A.-E. The Revival of Byzantine Mysticism among Slavs and Romanians in the 18th century. Texts Relating to the Life and Activity of Paisy Velichkovsky, Thessalonik.